

ORCID 0000-0003-3280-3724

УДК 37(430)(09)''17/19''

Даріуш Скальські

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ТЕРНЕРІВСЬКОЇ ГІМНАСТИКИ В НІМЕЧЧИНІ: МАСОВЕ ЗАХОПЛЕННЯ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ ЧИ ПОЛІТИЧНА НЕОБХІДНІСТЬ?

Однією з глобальних проблем сьогодення є здоровий спосіб життя, який формується у дитячому і підлітковому віці. Зважаючи на це, фізична культура як шкільний предмет набула статусу обов'язкового і є невід'ємною частиною виховання. Крім того, вона є відповіддю на виклики суспільно-політичної ситуації в країні на певному етапі розвитку. Водночас фізкультурна освіта як інтегрована в загальну середню освіту частина викликає інтерес дослідників з різних наукових сфер – педагогіки, психології, анатомії, історії і політології. Це дослідження є спробою простежити взаємозв'язок між політичною ситуацією в Німеччині у домодерну добу (XIX – перша половина XX ст.) і масовим розвитком гімнастичного руху.

Елементи масової гімнастичної системи та науково-методичні розробки щодо їхнього впровадження описані у першоджерелах – працях німецьких педагогів Гутс-Мутса, А. Шпісса, Й. Базедова, Х. Зальцманна, Фон Шенкендорфа та ін. Питання розвитку фізкультурної освіти в Німеччині у домодерну добу розглянуті у комплексному дослідженні Леонарда; німецькому впливу на формування сучасних концепцій фізкультурної освіти присвячені праці Хардмана, Наулза та ін. Проте розвиток масового гімнастичного руху в Німеччині у XIX – першій пол. XX ст. у контексті розгляду суспільно-політичної ситуації в країні не був предметом комплексного аналізу.

Саме тому метою статті є аналіз основ масової гімнастичної системи, започаткованої Ф. Яном, етапів її поширення та пошук взаємозв'язку з суспільно-історичними подіями в Німеччині в означений період.

Основоположником німецької масової гімнастики, яка зазнала стрімкого поширення у світі був Фрідріх Людвіг Ян. Батько німецької популярної (масової) гімнастики в Німеччині (Volks- або Vereinsturnen) народився 11 серпня 1778 р. у пруському селищі Ланц. Перші тринадцять років хлопчик провів зі своєю сім'єю. В 1791 р. вступив до гімназії в м. Зальцведель, де навчався дуже

успішно, і через три роки, у шістнадцятирічному віці, перейшов до восьмого класу однієї з найпрестижніших і сьогодні гімназій у Берліні (Gymnasium zum grauen Kloster). Проте всього через шість місяців через жорстку дисципліну і відсутність важливої для нього свободи хлопчик утік із неї. Його університетська освіта теж переривалася. Він був студентом Університету в Гале, де вивчав теологію, яка не зовсім імпонувала його бунтівній натурі, тому він часто переривав навчання пішими походами в різні частини Німеччини. Згодом він продовжив навчання в Університеті Гріфсвальд, де теж не обійшлося без конфлікту з керівництвом університету.

Деякий час Ф. Ян працював тьютором, що заклало підґрунтя до тієї важливої роботи, яку він згодом розпочав у Берліні. Після традиційних занять він проводив заняття з плавання, бігу, боротьби, стрибків не лише для синів барона Лефорта, а й для всіх охочих (кількість учасників іноді доходила до 30). Пізніше він провів деякий час над вивченням літератури в Університеті Гетінгена, проте раптово залишив університет і вирушив на фронт, щоб приєднатися до пруських військ у боротьбі проти французів. Війська здавали позиції через хвороби і слабку фізичну підготовку солдатів, і значні території Пруссії було віддано ворогові. Відомо, що Ф. Ян написав дві книги – «Посібник для німців» і «Німецька національність», проте рукописи було втрачено [4, с. 87].

У 1809 р. Ф. Ян прибув до Берліна, де, як він пояснював, його любов до батьківщини змусила його приступити до викладання. Отримавши відмову в університетах, він узяв приватних учнів, закінчив курси підготовки вчителів і викладав історію, німецьку мову і математику в тій гімназії, з якої втік п'ятнадцять років тому, а пізніше – у процвітаючій школі для хлопчиків ім. Песталоцці. Весною 1810 р. Ф. Ян почав регулярно організовувати ігри і заняття з фізичної культури не лише для своїх вихованців, але й для всіх, хто хотів приєднатися до них, причому ця кількість постійно зростала. Одного дня Ф. Ян

пішки пройшов з вихованцями до Брітцер Хайд, зіграли там у гру, а потім повернулися і написали про це звіт «Гімнастична екскурсія» (Turnfahrt), що привернуло інтерес до справи. Ця група стала основою для справи становлення німецької масової гімнастики, яку називають тернерівською. Сам Ф. Ян на знак протесту проти всього іноземного використовував слово «turnen», яке вважав суто німецьким, для позначення гімнастики, і від нього утворював такі поняття, як – «Turner» – гімнаст, «Turnkunst» – мистецтво гімнастики, «Turnplatz» – гімнастичний майданчик [2, с. 69].

Процес розвитку тернерівської гімнастики слідував чіткому плану, першим пунктом якого була підготовка місць для тренувань. У червні 1811 р. було відкрито перший майданчик для занять фізкультурою і спортом. За заняття на ньому хлопчики мали вносити платню в 14 грошей, проте згодом Ф. Ян дозволив безкоштовно займатися тим, хто був не спроможний вносити навіть такі скромні кошти. Дуже скоро відвідуваність зросла до 100, а пізніше й до 200. Туди приводили займатися дітей із гімназій і сирітських притулків. Усвідомивши потребу у спеціальному одязі для занять, Ф. Ян одного разу прийшов одягнений у сірі штани й кофту. Костюм вийшов такий зручний і дешевий, що невдовзі всі перейняли цю практику, а вороги почали називати тернерів «невибіленими шахраями». Всі відмінності між представниками класів з різним достатком зникли з перевдяганням у форму. Обід складався з хліба з маслом, яєць і джерельної води. Тютюн, солодощі й алкоголь були заборонені [4, с. 89].

Вправи ще не були впорядкованими чи організованими, проте хлопчики-атлети були винахідливими і вчилися один в одного. Найважливішим було активне корисне перебування на свіжому повітрі, тренування й ігри в гармонії, що розвивали громадянський дух, який, як сподівався Ф. Ян, прислужиться нації.

Як невдовзі виявилось, тренувальний майданчик мав недоліки, пов'язані з неспроможністю вмістити всіх бажаючих і близькістю до місць проживання. Відтак, постала необхідність створення нових місць для тренування тернерів. Заняття на новому майданчику, створеному неподалік, що функціонував у наступному році, продемонстрували такі зміни й нововведення:

- було створено низку нових снарядів для занять;
- зменшилася популярність командних ігор;
- з метою допомоги і контролю за атлетами, яких було вже понад 500, з числа найталановитіших хлопчиків обиралися інструктори (Forturners), які консуль-

тували інших;

- на майданчик у неділю до занять допущалися дорослі;
- почали вживати деяких методів для дотримання техніки безпеки;
- з'явилося усвідомлення формування духу нації засобами занять фізичною культурою і спортом.

Взимку 1812–1813 р. найкращі тернери на чолі з Фрізенем організували Спілку для критичного опрацювання гімнастики з урахуванням набутої практики [1, с. 129]. Наступні три роки, пов'язані з війною з Наполеоном, послужили перевіркою цінності системи фізичного виховання молоді, запропонованої Ф. Яном. Автор системи першим відгукнувся на заклик прусського короля Фредеріка-Вільгельма III вступити до збройних сил, і більшість тернерів, які досягли відповідного віку, пішли за своїм учителем. Тернерівський рух не припинявся, навпаки, він зазнавав розвитку завдяки підтримці держави, яка усвідомлювала його роль у воєнний час.

Восени 1815 р. результати перевіреної роками тернерівської практики і серйозного дослідження лягли в основу книги під назвою «Німецька гімнастика» (Die Deutsche Turnkunst) [3].

У вступі описано історію створення тернерівського руху і детально описано обладнання спортивного майданчика, а також подано обґрунтування до вибору гімнастичних вправ та ігор, які були описані в книзі. У першій частині описано особливості занять ходьбою, бігом, стрибками, балансуванням, вправами з горизонтальною планкою, паралельними бруссями, із підняттям вантажів, триманням тіла у вертикальному положенні, боротьбою тощо. Для кожного виду вправ описано необхідне обладнання. У другій частині – «Спортивні ігри» – показано зв'язок гімнастики й ігор, оскільки ігри готують до життя в суспільстві, а також детально описано шість ігор. У третій частині описано обладнання майданчика для занять з детальним описом і розмірами кожного снаряда. У четвертій частині описано засади управління майданчиком, розписано ролі і правила для учасників, тренерів і глядачів. П'яту частину книги присвячено бібліографічному опису джерел, що складається зі 170 найменувань.

До 1818 р., за інформацією Ф. Яна, кількість тернерів перевищила тисячу і продовжувала зростати. Тернери починали тренування з довільних вправ (Kürturnen), а потім, після відпочинку, переходили до керованих вправ (Turnschule), поділені на команди за віковим принципом. Кожна команда мала свого лідера (Vorturner), який відзначав відвідування й успішність кожного тернера. Координатор ознайомлював їх з інструкціями і видавав список вправ у

вигляді таблиці (Turntafeln) для відзначення прогресу кожної групи.

Деякі дні повністю відводилися іграм, які продовжували бути популярними, і майже кожну неділю в ігри грали всю ніч. Під керівництвом Ф. Яна відбувалися походи, які супроводжувалися цікавими розповідями і піснями. За інформацією, поданою Леонардом, на святкуванні 18 жовтня були присутні 18000 тернерів. 31 жовтня того ж року два університети – Йена і Кьель – присвоїли Ф. Яну почесний ступінь доктора філософії на знак визнання його заслуг перед батьківщиною [4].

Весною 1819 р. тернерівський майданчик в Хазенхайді не відкрився, як зазвичай, тому що пруське міністерство розробило план загального застосування його перевіреної практики в школах. Ця ідея сприяла поширенню тернерівської гімнастики в усій Пруссії та деяких німецьких землях. Осередки відкривалися при школах для хлопчиків, але приймали до своїх лав і вчителів, і студентів, і службовців, й інші верстви населення. Сам Ф. Ян відвідував новостворені осередки, де його тепло приймали. Крім того, осередки відкривалися представниками студентського самоврядування в університетах, як правило, тими, хто був добровольцем на війні. Всі вони керувалися міркуваннями німецького патріотизму у визвольній війні, сподіванням на об'єднання німецьких земель і любов'ю до батьківщини.

З іншого боку, за думки Ф. Яна щодо німецької національності, які він висловлював, крім популяризації тернерівського руху, і на публічних лекціях опоненти звинуватили його в розповсюдженні революційних ідей і піддали нищівній критиці в пресі. У ніч із 13 на 14 липня Ф. Ян був заарештований за звинуваченням в антидержавній секретній змові. А вже 2 січня 1820 р. його звинуватили у неодноразових висловлюваннях проти панівного ладу, що Ф. Ян оскаржував у суді, і лише у 1825 р. наступник Фредеріка-Вільгельма III знову проголосив гімнастику «необхідною і незамінною частиною освіти і виховання чоловіків» і включив у «коло засобів масової освіти» [4, с. 101]. Тернерівська гімнастика почала повертати свою популярність, проте сам Ф. Ян, хоча й цікавився її розвитком, безпосередньої участі у процесі не брав. Він помер 15 жовтня 1852 року.

На ознаменування п'ятдесятої річниці лейпцигської битви було організовано свято, що зібрало в м. Лейпциг 20 тисяч тернерів. Така популярність не могла не викликати нової хвилі реакції і, як наслідок, 1864–1869 рр. продемонстрували значне послаблення активності тернерівського руху. Проте комітет, що в 1868 році розширився до 22 членів, і франко-пруська війна,

на яку вирушили 15 тисяч тернерів, продемонструвала необхідність гімнастичної підготовки. Статистичні дослідження тернерівського руху, які проводили з 1862 року, демонструють значну активізацію тернерівського руху як на рівні залучених населених пунктів, так і кількості спілок та членів (див. табл. 1).

Таблиця 1

Розвиток тернерівського руху в Німеччині в 1862–1920 рр.

Рік	Кількість населених пунктів	Кількість спілок	Кількість членів	Кількість активних членів
1862	1153	134507	96272
1864	1769	167942	105676
1869	1415	128491	80327
1876	1532	1547	156590	69872
1880	1741	1971	170315	86159
1885	2413	2878	267854	144134
1890	3340	3992	388513	195375
1895	4536	5312	529925	270528
1900	5509	6483	647548	310374
1905	6063	7264	766347	357849
1910	7621	9101	946115	435511
1915	9851	11769	1072274
1920	8518	10010	1008375

Засновника тернерівського руху Ф. Яна вважають символом німецької єдності і людиною, завдяки якій у Німеччині було усвідомлено значну роль гімнастики для вирішення важливих завдань не лише на особистісному, а й на державному рівні [5].

Як видно з вищезначеного, Німеччина була в авангарді становлення європейської системи фізкультурної освіти, адже тут було запропоновано низку інноваційних ідей щодо її організації, значну роль у чому відіграв Ф. Ян, зробивши такі нововведення:

- розробив систему становлення німецької масової гімнастики як засобу об'єднання нації;
- ввів спеціальний одяг для занять гімнастикою;
- залучав молодь як інструкторів;
- розробив правила дотримання техніки безпеки під час занять фізичною культурою;
- сприяв усвідомленню формування духу нації засобами занять фізичною культурою і спортом.

Цілком очевидно, що представники державної влади надавали значну підтримку фізкультурній освіті у школах на передвоєнних етапах, а саме на початку XIX ст. під час війни з Наполеоном і на початку XX ст. під час першої світової війни. На той час засоби спорту, гімнастики, атлетики й ігор служили військовій підготовці молодих німців, фізично, морально і менталь-

но готуючи їх до служби імператору. Як наслідок, у першій половині ХХ ст. відбулося кілька реформ шкільної фізкультурної освіти, проте освітні прагнення були приглушені політичними, чому сприяли й впливові лідери в галузі фізичної культури і спорту, які дали політичним амбіціям змогу управляти тогочасною шкільною і позашкільною фізкультурною освітою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Gerber, E. W. (1971). *Innovators and institutions in physical education*. Philadelphia, PA: Lea & Febiger.
2. Houlihan, B., & Green, M. (2010). *Routledge handbook of sports development*. London: Routledge.
3. Jahn, F. L., & Eiselen, E. W. B. (1816). *Die deutsche Turnkunst*. Berlin: Selbstverlag.
4. Leonard, F. E. (1923). *A guide to the history of physical education*. Philadelphia and New York: Lea & Febiger.
5. Pfister, G. (2003). Cultural confrontations: German turnen, Swedish gymnastics and English sport – European diversity in physical activities from a historical perspective. *Culture, Sport, Society*, 6 (1), 61–91.